

MARI, LIS SOPIS SÓN CALENTIS (O UNA APROXIMACIÓ ALS PARLARS DE LA CONCA DE BARBERÀ)

Carme PLAZA I ARQUÉ

INTRODUCCIÓ

«Mari, lis sópis són calentis! -Doncs bufa-lis, que seran fredis». Aquesta és una frase atribuïda (amb cert to foteta) als parlants de bastants pobles de la Conca de Barberà.

Amb això ja explico una mica la intenció d'aquest treball: la sistematització d'alguns aspectes fonètics considerats com a característics dels pobles d'aquesta comarca. El meu propòsit és descriure uns trets fonètics concrets, aparentment individuals, de sis pobles de la Conca de Barberà i estudiar-los en relació a la seva circumstància dialectal de zona de transició entre el català oriental i l'occidental.

És un fet indiscutible que la comarca de la Conca de Barberà és geogràficament i lingüística una zona de transició. La parla d'aquesta contrada ha estat molt poc estudiada. Només ho ha estat, i de manera aïllada, la d'alguns pobles que formen part del subdialecte «xipella».

No tindria sentit aquí primfilar sobre la pertinença o no d'aquestes parles a un o altre dialecte. La limitació d'aquest treball a uns as-

pectes estrictament fonètics, deixant de banda el lèxic i la gramàtica, fa impossible i desproporcionat qualsevol intent d'estudi dialectal de conjunt. D'altra banda, és comunament acceptada la pertinença de la parla dels pobles de la Conca al dialecte oriental.

Els aspectes que penso estudiar aquí són només dos: les vocals postòniques finals *a-e* i *o-u* en sis pobles de la Conca de Barberà: Barberà, Blancafort, l'Espluga de Francolí, Rocafort de Queralt, Sarral i Solivella.

No tractaré de fer només una descripció fonètica encara que el treball es basa en les parles dels diferents pobles. El meu propòsit és veure les característiques comunes a aquestes realitzacions fonètiques (el que en la fonologia estructural són les oposicions fonològiques) i, com ja he dit, situar-les en el seu context dialectal.

El mètode utilitzat, com en tot treball de dialectologia, ha consistit en enquestes amb els habitants d'aquestes localitats.

Crec que la meva situació com a enquestadora és privilegiada. En primer lloc, moltes vegades les enquestes no han fet més que evidenciar el que d'oïda i de memòria jo ja coneixia degut a converses ordinàries i quotidianes amb la gent. Bona part de les enquestes les he fetes a parents i coneguts sense que sospitessin que els estava enquestant. Això ha permès que l'informador parlés amb tota naturalitat, ajudat i motivat per la utilització de la mateixa pronúncia per part de l'enquestadora.

Com que l'objectiu d'aquest treball és molt concret i no pretén estudiar cap aspecte lexical, he pogut fer unes enquestes útils per a mi però potser informals i heterodoxes des d'altres punts de vista dialectals.

El que he fet ha estat enregistrar converses mitjançant el magnetòfon, gairebé sempre de manera «pirata» sense que l'informador s'adonés de l'aparell. Quan, al final de la conversa, -de vegades- li he confessat la meva intenció, el parlant ha modificat involuntàriament la seva fonètica -sobretot la pronúncia de les *is* i ha citat sempre gent del poble que parlava més «cerrat»⁽¹⁾.

1.-«Jo no hi parlo gaire, aquell vell de cal... sí que fa moltis *is*». La pronúncia de *i* per *e*, pròpia de la majoria d'aquests pobles és sentida de vegades amb un cert complex d'inferioritat que s'accentua quan el parlant se'n va a viure a Reus, Tarragona o Barcelona, focus importants d'emigració els darrers anys.

Els temes tractats a les enquestes -ultra el llenguatge col·loquial propi de la conversa- han estat temes d'interès de l'informador: la collita, els conreus de la vinya, i comentaris sobre festes locals molts celebrades (abans) al poble: els innocents, el carnestoltes. D'aquesta manera, el parlant retrobava inconscientment les seves expressions fonètiques més habituals i tradicionals⁽²⁾.

He fet un mínim de dues enquestes per poble a través de les quals he recollit a l'atzar un nombre suficient de paraules utilitzables per a aquest estudi.

Tampoc he pretès de fer un treball sociolingüístic -que fóra molt interessant- sobre les diferències entre la parla dels vells i la dels joves. És un fet innegable que, degut al caràcter peculiar de la parla d'aquestes comarques, hi ha una evolució fonètica molt considerable que intenta sempre la igualació amb el català oriental.

He apuntat les tendències que es manifesten com a més generals en les pronúncies observades, davant la impossibilitat d'enregistrar totes les mínimes variacions fonètiques. Tampoc he buscat l'informador ideal, perquè el més probable és que no existeixi o ja hagi mort. El fet de fer més d'una enquesta per localitat m'ha evitat caure en el perill de la parla arcaica i personal. Al mateix temps, el meu coneixement previ d'aquestes parles m'ha ajudat a fer una descripció bastant generalitzada de la pronúncia de la localitat.

Al transcriure fonèticament les paraules m'ha resultat útil emprar l'alfabet que adopta l'Institut d'Estudis Catalans.

CARACTERÍSTIQUES DIALECTALS DE LA ZONA ESTUDIADA

He triat aquests pobles en tant que pobles de la conca estricta deixant de banda la subcomarca de Santa Coloma de Queralt⁽³⁾. Com he dit abans, és aquesta una zona de transició entre els dos grans dialectes del català, l'oriental i l'occidental. La meua especial predilecció per aquesta faixa fronterera és deguda al fet que presen-

2. Quan hem parlat a les enquestes de temes introduïts o tractats pels medis actuals de comunicació s'ha fet més palesa la tendència dels parlants a l'estandarització.

3. «La comarca natural cenyida a la Conca de Barberà estricta resta perfectament configurada pel cercle dels aiguavessants que donen llur tribut als rius Francolí i Anguera» J. IGLÉSIES, *Conca de Barberà a Geografia de Catalunya*, Ed. Aedos, Barcelona 1974, vol.III pàg. 257.

ta alhora característiques comunes a ambdós dialectes, i que, en tant que zona perfectament delimitada des del punt de vista geogràfic, presenta uns trets peculiars i comuns a tota la comarca.

Dels sis pobles triats, n'hi ha quatre -Barberà, Solivella, Blancafort i Rocafort de Queralt- considerats com a pertanyents al subdialecte «xipella» (l'he posat entre cometes a causa del caràcter pintoresc del mot). La característica principal d'aquest subdialecte és la diferenciació entre la *a* àtona final i la *e* àtona, també final, que es pronuncia *i*. Un poble, Sarral, no pertany al «xipella»; l'altre, l'Espluga de Francolí, només hi pertany a mitges⁽⁴⁾.

Els possibles punts de semblança entre els trets fonètics d'aquests pobles permetria parlar de zona de transició més que no pas de clapes aïllades com s'acostuma a representar en els mapes el «xipella». Per això, caldria revisar si la definició de «xipella», al ser restringida a una fonètica concreta, resulta poc productiva des del punt de vista dialectal.

La meua intenció és estudiar l'oposició *a-e* i de vegades la de *o-u* postòniques finals, com una isoglosa més àmplia que tingui més en compte l'oposició fonològica que no pas la realització fonètica. D'aquesta manera, la Conca de Barberà formaria una àmplia isoglosa de transició entre el dialecte oriental i l'occidental amb trets, en aquest cas fonètics i fonològics, pertanyents a un i altre dialecte⁽⁵⁾.

4. «La Conca de Barberà i la Segarreta, o sia, la comarca de Santa Coloma de Queralt, que pertanyen a n-els territoris que fan *u* la *o* àtona, distingeixen en els noms substantius i adjectius la *e* àtona final de la *e* àtona, fent-la *i* (...) Llavó veurem que tal *i* no és més que una *e* tan tancada, que acaba per sonar *i*. Aquesta *e* sonant *i* la trobarem des de la Seu d'Urgell fins a n-el Priorat, precisament en tota la frontera de la *e* àtona clara, no confusa may amb la *a* àtona (...) Ho trobarem a Viure, Solivella, Aguiló, Santa Coloma, La Guàrdia, Barbarà, Blancafort, Senan, Rocallaura, Forés, Conesa, Rocafort, Les Piles, Pira, Espluga de Francolí (mig poble només), Pradell. Encara altres pobles...» A. ALCOVER, *Una mica de dialectologia catalana* a «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», IV, Palma 1908, pàg. 202.

Vegeu també P. BARNILS, *Els dialectes catalans* a «Butlletí de Dialectologia Catalana», VII, Barcelona 1919; A. GRIERA, *Contribució a una dialectologia catalana*, extret del «Butlletí de Dialectologia Catalana, VIII-IX, Imp. de la Casa de la Caritat, Barcelona 1921; A. BADIA, *Gramàtica històrica catalana*, Ed. Noguer, Barcelona 1951; J. VENY, *Els parlars*, Ed. Dopesa, Barcelona 1978 i també del mateix autor l'article *xipella* a *Gran Enciclopèdia Catalana*, XV, Barcelona 1980, pàg. 766.

5. No puc estar d'acord amb l'afirmació que fa A. GRIERA: «Allà on dos dialectes tenen les fronteres, sovint, s'hi estableix una zona neutra on comparaixen fenòmens fonètics, morfològics, lexicogràfics, desconeguts en els dos parlars en lluita» a *Contribució... Op. Cit.* Més aviat es tracta del cas contrari, la zona fronterera té trets lingüístics que pertanyen a ambdós dialectes.

Aquest és l'esquema del català oriental en el camp de les vocals velars /u/ (esquema 1) i del català occidental en el camp velar /i/, /e/ (esquema 2). Aquesta /e/ és la que en el «xipella» es realitza [i]. Per tant tenim en posició àtona final: [kãru], carro, [mãri], mare; [káza], casa.

Amb aquest esquema ja anticipo les conclusions: el característic so [i] del «xipella» és una realització fonètica del fonema /e/ que s'oposa al fonema /a/ en el català occidental i es neutralitza en l'arxifonema $\text{\textcircled{a}}$ en el català oriental.

En resum, en el dialecte occidental es manté en posició àtona l'oposició /a/-/e/ i /o/-/u/ mentre que en el dialecte oriental es neutralitzen la primera oposició en $\text{\textcircled{a}}$ i la segona en U. El *xipella* manté l'oposició /a/-/e/ en posició àtona final.

L'esquema de les vocals àtones en posició pretònica del *xipella* és igual que en el dialecte oriental (esquema 1).

Encara que no sigui propi de *xipella*, valdrà la pena observar i escoltar si en algun poble funciona l'oposició /o/-/u/, sempre en posició postònica final, com en les zones frontereres de característiques semblants (7). Aleshores l'esquema per a la posició postònica final fóra el mateix que el del vocalisme àton del català occidental (esquema 2).

He procurat descriure els diferens sons vocàlics en què es realitzen les dues oposicions en els pobles estudiats prescindint de la seva inclusió o no en el *xipella*. En tots els casos he intentat arribar a generalitzacions de tipus fonològic partint de les fonètiques concretes.

CARACTERÍSTIQUES GENERALS DELS POBLES ESTUDIATS

La Conca de Barberà estructuralment forma part de la Gran Depressió Central Catalana. El riu Francolí i el riu Anguera han excavat una conca parabòlica violentament separada de la plana del

7.-A. BADIA, *Gramàtica històrica...*, Op. Cit. pàg. 75, afirma que no es dona aquesta oposició als pobles del «xipella»; A. ALCOVER, a *Una mica de dialectologia...* Op. Cit. pàg. 202, també ho ha dit, però a d'altres zones del «xipella» ha trobat aquesta oposició encara que en clara regressió; P. RUSSELL-GEBBETT a *Catalán oriental y catalán occidental en el nordeste de la provincia de Lérida* a «Actas do IX Congresso Internacional de Linguística Románica», tom. II (Boletim de Filologia, Tomo XIX, 1960) pàg. 309, senyala en alguns pobles de la zona fronterera, al costat de pobles «xipelles» «una distinción muy caduca, caduca sobre todo en posición postónica, entre las o y u átonas.»

Camp per l'erecció de la Serralada Prelitoral. Aquesta serà la conca estricta. A l'extrem nord-est de la Conca de Barberà hi ha la cubeta geogràfica de Santa Coloma de Queralt, anomenada també Alta Segarra i Alt Gaià, que la ponència de la Divisió Territorial de l'any 1936 va considerar afegida a la Conca de Barberà (vegeu mapa 1).

El riu Anguera és afluent del Francolí. De fet la Conca ha estat formada per regressió del primer riu i els seus torrents. Només un poble dels tractats pertany a la riba del Francolí, l'Espluga.

Barberà encara que no sigui la capital de la comarca li dóna nom i està molt a prop del Camp de Tarragona per l'entrada natural del coll de Cabra. Rocafort de Queralt i Sarral són dos pobles que tenen una forta relació entre ells i estan situats a l'extrem de la conca per la part de la subcomarca de Santa Coloma a la qual els uneix el coll de Deogràcies. Solivella i Blancafort són els pobles més a prop de la Segarra per la part del coll de Belltall. Ambdós pobles tenen el costum de fer romiatges al Santuari del Tallat dins el domini del català occidental.

L'únic poble que té comunicació per ferrocarril és l'Espluga; actualment és el poble amb més població. Els altres estan ben comunicats per les carreteres de Tarragona a Lleida, de Tarragona a Santa Coloma i de Valls a Andorra, a més de les carreteres comarcals que els uneixen entre ells.

Sarral i l'Espluga tenen mercat propi. Blancafort, Barberà i Solivella tenen com a primer mercat Montblanc i després Valls i Reus. Solivella també té com a segon mercat Tàrrega. Rocafort té com a principal mercat Sarral i Santa Coloma.

Tant l'Espluga com Sarral tenen com a principal mercat Valls.

Aquests pobles des de la fil·loxera -car la font principal d'ingressos era la vinya- han sofert una forta emigració. Només Sarral i l'Espluga han mantingut el nivell de població -a l'any 1970 Sarral tenia 1521 habitants i l'Espluga 3181-; els altres pobles, en canvi, l'han perduda en un 50 per cent o més, fins al punt que avui cap d'ells arriba al miler.

Després d'aquesta petita introducció podem apuntar la forta relació d'aquests pobles primer amb les altres viles de la conca estricta -Montblanc- o de l'alta Segarra, i després, i de manera constant, amb les capitals de l'Alt i Baix Camp.

Si tenim en compte els rius i els mercats, la Conca de Barberà pertany més al dialecte oriental que a l'occidental, encara que ja veiem que està en una relació molt directa amb la zona del subdia-

lecte tarragoní. El fet que hi hagi un poble que tingui com a segon mercat Tàrrega, en els dominis del català occidental, acompanyat del romiatge al Tallat (Urgell) i de les comunicacions amb l'Urgell pel coll de Belltall, no fa més que posar en evidència el caràcter de transició d'aquesta zona (vegeu mapes 1 i 2).

DESCRIPCIÓ DE LES PARLES

Agafaré Barberà com a referència per a la descripció de les parles de tots els pobles estudiats.

BARBERÀ DE LA CONCA

Àtones finals *o-u*

Les àtones finals *o i u* es neutralitzen en posició pretònica i postònica com en el català oriental:

[fɛ̃ʃus], feixos
[dɔ̃rmu], dormo

[ʒitánu], gitano
[káru], carro

Àtones *a-e*

En posició pretònica es pronuncien sempre *a* neutra com en el català oriental:

[r̄ əspirá], respirar

[pərlá], parlar

En canvi, en posició final postònica la pronunciació es diferent.

1) *a* postònica final
(Substantius, adjectius, adverbis)

Normalment *a* es pronuncia com a [a] molt velaritzada que de vegades es tanca fins a confondre's amb [o]. (La representarem [a]):

[káza], casa
[blánka], blanca

[šika], xica

És difícil reproduir el so exacte d'aquesta vocal. Depèn dels parlants i també de la influència dels altres sons de la paraula. La pronúncia més extrema fóra [o] i la més suau [a]. Aquesta última és la tendència de la gent jove o de la gent que va a treballar a fora. De tota manera, la pronúncia de la *a* final acusa gairebé sempre una certa velarització ⁽⁸⁾.

Els plurals de noms i adjectius, escrits *es* es pronuncien sempre *is* com veurem més endavant:

[kázis], cases

[dónis], dones

(Verbs)

La primera persona del singular de l'imperfet freqüentment es pronuncia [a] més o menys velar:

[dunába], donava

[purtába], portava

De vegades totes les formes de l'imperfet es pronuncien amb *i* per analogia:

[purtábi], portava
[purtábis], portaves

[purtábi], portava

8.-A Barberà i a molts pobles de la Conca *i* no s'oposa a *a* com diu ALCOVER, *Op. Cit.* sino a *a* velar. Aquest so no és estrany en la frontera entre l'oriental i l'occidental. Vegeu RUSSELL-GEBBETT, *Op. cit.* pàg. 310.

No és el més normal; ho he observat sobretot en els verbs usats amb preferència. S'hauria d'entendre com una pronunciació més arcaica.

Quan no existeix l'analogia a totes les formes de l'imperfet, la primera persona del plural acusa moltes vegades un èmfasi en la seva velarització:

[əʋiam], haviam

que pot arribar a [o]:

[təniom], teniem

encara que el més normal és sentir en aquesta posició [a] i [a]. Igualment estan més afectades de velarització les paraules del vocabulari més usual.

Una mateixa persona presenta una [a] més velar en unes paraules que en altres. A més dels fenòmens d'assimilació, em sembla important remarcar que la freqüència de velars és superior en les paraules d'ús quotidià. Aquest fet estaria relacionat amb el caràter regressiu de les pronúncies particulars d'aquests pobles.

2) *e* postònica final (Substantius, adjectius, adverbis)

La *e* final es pronuncia [i] més o menys oberta. Podem sentir una [i] «ni més ni pus que *i*»⁽⁹⁾ o una *i* més oberta, el so de la qual està entre *e* i *i* que transcriuré [ī]⁽¹⁰⁾.

9.-A. ALCOVER, *Op. Cit.*, pàg. 224.

10.-A. ARTEAGA PEREIRA, a *Textes catalans avec leur transcription phonétique*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1915, pàg. 18, quan parla de Santa Coloma de Queralt transcriu [ī] en tots els casos; A. BADIA, *Op. Cit.*, i J. VENY, *Op. Cit.*, transcriuen sempre [ī]. Al *Diccionari Català, Valencià, Balear* es transcriu [e].